

پری بدیع الجمال دا کردار

ڈاکٹر حنا خان

اسٹنٹ پروفیسر پنجابی، لاہور کالج فار وومن یونیورسٹی، لاہور

CHARACTER OF BADEE UL JAMAL AN ANALYTICAL STUDY

Hina Khan, PhD

Assistant Professor of Punjabi

Lahore College for Women University, Lahore

Abstract

Mian Muhammad Bukhsh is very popular with the people of the Punjab and his poetry is recited widely with love and interest. Many of his couplets have become proverbial and especially the lines from Saiful Mulook. Saiful Mulook is the master piece of Mian Muhammad Bukhsh. This article basically deals with the female protagonist, Badee ul Jamal, of Saiful Mulook in light of Mian Sahib's rendition. Views of different scholars have also been offered to define the symbolic aspect of the character.

Keywords: سورج، صفت، دریا، بدیع الجمال، سیف الملوک، کشمیر، ڈوگرہ، وحدت الوجود، میاں محمد بخش، اسلم رانا

پری بدلیج الجمال اوہ ہستی اے جیہدی صرف اک تصویر دیکھن مگروں مصر دے شاہ عاصم دا اکلا تے لاڈلہ پتر سیف الملوک اوہدے عشق وچ دیوانہ ہو جاندا اے۔ تے اوہدی تلاش لئی اپنا گھریاں ماں پیو ایتھوں تیکر کہ اپنا ملک وی چھڈن تے تیار ہو جاندا اے۔ لیس تلاش وچ نہ صرف شہزادے دے ساتھی، اوہداساز و سامان سگوں اوہداجگری یا رصاعدوی اوہدے توں جدا ہو جاندا اے، پرفیروی اوہ اپنی تلاش نوں ختم نہیں کردا سگوں ہمت تے حوصلے مال اپنے سفر نوں جاری رکھدا اے۔

میاں محمد بخش ہوراں دارچیا ہو یا بدلیج الجمال دا کردار بنیادی طور تے اک غیر انسانی کردار اے۔ میاں صاحب نے ایس کردار نوں بڑی محنت مال اساریا اے کیوں جے اک غیر انسانی تے مافوق الفطرت کردار ہوون دے باوجود ایس کردار وچ اوہناں نے انسانی صفتاں بھر دتیاں نیں۔ ساریاں توں پہلاں تاں جیکر پری دی خوبصورتی یاں اوہدے سراپے دے حوالے مال گل کیتی جاوے تاں میاں محمد بخش لہدے وچ وی بڑی محنت کیتی اے۔ اوہ بدلیج الجمال دا تعارف مڈھ وچ ای لہناں شہزاد وچ کراندے نیں:

ایس مورت دی صورت ربا ناہیں حد انسانی

یا ایہہ کوئی حور بہشتی یا کوئی سر ربانی (۱)

شہزادہ جدوں پری دی تصویر دیکھدا اے تاں اوہدی جو حالت ہوندی اے اوہنوں میاں صاحب انج بیان کردے نیں:

پھر مورت دل دیکھ شہزادے جوش طبع نوں آیا

جھلی گئی نہ جھال حسن دی روح نکلن تے آیا (۲)

جتھوں تیکر سراپا نگاری داسمبندھ اے تاں ایہہ اساڈیاں داستاناں تے قصیاں دا ضروری انگ اے۔ ایہدے بارے ڈاکٹر اسلم رانا اپنے وچاراں دا اظہار انج کردے نیں:

”مشرقی داستاناں وچ سراپا نگاری اک خاص فن اے، جیہدے وچ شاعر اپنی

داستان دے دکھو دکھ زمانہ تے مردانہ کرداراں دے سراپے بیان کردا اے۔

او ہناں دے وصف تے حسن و جمال دیاں تعریفاں کردا اے۔“ (۳)

میاں صاحب نے وی اک تھان تے پری دی خوبصورتی تے اوہدے سراپے نوں انج بیان کیتا اے:

سورج وانگ چمکدا چہرہ چنوں جوت نورانی
گل لعلوں دے ہارے لکدے جیویں تارے اسمانی (۴)

اودھی تعریف کرن لگیاں میاں صاحب ایہہ آکھدیاں اپنی بے بسی دا اظہار کردے نیں پئی:

روپ انوپ حسابوں باہر صفت نہ کیتی جاوے
اُس دریا حسن دے وچوں قطرہ چن دکھاوے (۵)

سو بدلیج الجمال حسن و جمال وچ اپنا ثانی نہیں سی رکھدی۔ اوہنوں ایس حد تک خوبصورتی بناون
کچھے اوہ کیہڑے حالات سن جیہناں میاں صاحب نوں متاثر کیتا ایہدے بارے ڈاکٹر عصمت اللہ زاہد
ہوریں انج اپنے وچاراں دا اظہار کردے نیں:

”ایس قصے وچ بدلیج الجمال دا جیہڑا سراپا بیان کیتا گیا اے ایہہ اصل وچ میاں
صاحب دا اپنا آئیڈیل سی جیہڑا اوہناں نوں حاصل نہ ہو سکیا۔“ (۶)

آکھیا جاندا اے پئی میاں محمد بخش ہوراں نوں گلہڑ ہون پا روں اوہناں دی منگی ٹٹ گئی سی۔
ایسے کارن اوہناں ساری حیاتی ویاہ نہیں سی کیتا۔ ایس قصے وچ اوہ سیف الملوک تے بدلیج الجمال دا
ملاپ کروا کے اپنے دل دی اوہ سے سدھرنوں پورا ہون دیاں دیکھدے نیں کیوں جے اوہناں دی اپنی
حیاتی دکھ درد مال بھری ہوئی سی تاں ای اوہناں دے ایس قصے وچ وی درد تے سوز دی کیفیت پائی
جاندی اے۔

بدلیج الجمال بارے جیویں پہلاں گل ہو چکی اے پئی اوہ پری زاد ہون دے باوجود انساں
والیاں خصوصیتاں رکھدی اے۔ ایہناں وصفوں وچ ای اک وصف ”شرم و حیا“ اے۔ اوہ شرم حیا دا
پیکر اے۔ جدوں ملکہ خاتون اوہنوں سیف الملوک نال ملاقات کرن لئی آکھدی اے تاں اوہ جو
جواب دیندی اے اوہنوں میاں صاحب نے بڑے سوہنے اکھراں وچ انج پیش کیتا اے:

صاف جواب پری نے دتا سن توں ملکہ خاتون
 ما محرم نوں مونہہ نہ دساں اس گلوں باز آتوں (۷)
 شان میری دے لائق جاتوئی اوہ مسافر کوئی
 گلہیں رلدیاں نوں مونہہ دساں لاه شرم دی کوئی (۸)

انجی ای میاں صاحب پری دی جذبات نگاری وی بڑی سوہنے ڈھنگ نال کیتی اے۔ اوہ
 پری زاد آدم زاداں وانگوں بھرویں جذبات رکھدی سی۔ جدوں اوہ شہزادے دے حوالے نال ملکہ
 خاتون دیاں گلاں سندی اے تے مڑ شہزادے نوں دیکھدی اے تاں اوہدا جو حال ہوند اے اوہنوں
 میاں صاحب انج پیش کر دے نیں:

آن ہوئی تاثیر عشق دی لگا تیر کمانوں
 در نکل گیا بھن خودیاں جانوں دلوں ایمانوں (۹)
 صبر قرار آرام نہ ریہا شام ڈٹھا جس ویلے
 شام تلک دل جردا ناہیں آکھے ہن کوئی میلے (۱۰)

سیف الملوک نال ملن مگروں وی اوہ اپنے جذبیاں دا اظہار نہیں کردی سگوں بڑی بے پرواہ
 ہو کے اوہدے کولوں سوال جواب کردی اے۔ ایس سبھ ول وی جیکر غور کیتا جاوے تاں ایہہ وی
 انسا ناں دی خصلت اے پئی اوہ اپنے جذبیاں دا اظہار کرن توں پہلاں پوری چھان پھٹک کر لیندے
 نیں۔ جیویں پری شہزادے کولوں ساری حقیقت سنن مگروں آکھدی اے:

سن حقیقت شاہ پری نے صاف جواب سنایا
 تیرا میرا ملنا مشکل کس روا فرمایا (۱۱)
 بے وفائی کم تاڈا پریاں لوک وفائی
 بے قدراں دی اُلفت مندی نیچاں دی اشنائی (۱۲)

انج شاہ پری یعنی بدلیج الجمال دا کردار پری توں دودھاک زبانی دا کردار چا پن لگ پیندا اے۔

اجنبی زبانی جیہڑی کوئی وی بیر پٹن تے کوئی وی تعلق قائم کرن توں پہلاں پوری تحقیق کر لینا چاہندی اے۔ جیویں ہیر وارث شاہ وچ ہیر رانجھے کولوں اوہدا اگا پچھا پچھدی اے انجے ای اپنی تحقیق نوں پورا کرن مگروں تے شہزادے دی وفا ثابت ہون مگروں پری انج اپنی محبت دا اقرار کردی اے:

جتنی مد ظہیری کئی نال محبت میری

اُس نالوں بھی بوہت اسانوں طلب محبت تیری (۱۳)

انج نال بدلیج الجمال اک پری اے، پر جیکر لہہ ہوں علامتی طور تے دیکھیا جاوے تاں اوہ آزادی دی علامت دے طور تے ساہمنے آوندی اے۔ کیوں جے میاں محمد بخش ہوراں نے اپنے سے دے سیاسی تے سماجی حالات نوں کھڈھ رکھیا اے۔ میاں محمد بخش دا ڈیرہ پنجاب تے کشمیر دے سکھم اُتے سی تے اوس دور وچ کیوں جے آزادی دی جنگ جتن مگروں انگریز ایس خطے وچ آونا شروع ہو گئے سن تے اوہناں ایستھوں دے مقامی وسیکاں اُتے ظلم تے جبر دے پہاڑ توڑنا شروع کر دتے سن۔ جیہناں بارے ڈاکٹر ناہید شاہد ہوریں انج جانکاری دیندے نیں:

”پنجاب تے کشمیر دے سکھم اتے اوہناں (میاں محمد) دا ڈیرہ سی۔ اوہناں نے

ایہناں علاقیاں دے سفروی اختیار کیجئے تے صورت حال دا جائزہ اپنیاں اکھاں

نال لیا۔ پنجاب وچ انگریزاں دی نویں نویں عملداری شروع ہوئی سی تے کشمیر

وچ ڈوگرہ سامراج نے ظلم، تشدد تے استحصال دی حد مکاوتی سی۔ اپنے ہم

مد ہباں تے عام لوکاں اُتے دکھ، درد، جبر تے کرب ورھدی دیکھی تے اوہناں

نے ایس نوں تخلیقی سطح اُتے محسوس کیئا۔“ (۱۴)

ایسے سبھ نوں میاں صاحب نے اپنی داستان وچ علامتاں تے استعاریاں راہیں پیش کرن دا چارا کیئا اے۔ انج سیف الملوک آزادی دی جدوجہد تے بدلیج الجمال آزادی دی علامت بن کے ساہمنے آوندی اے۔ ڈاکٹر عصمت اللہ زہد ہوریں ایس حوالے نال اپنے وچاراں دا اظہار انج کر دے نیں:

”سیف الملوک شہزادے نوں آزادی دی تحریک دا ہیرو تے بدلیج الجمال نوں

او ہدی منزل دے استعاریاں دے حوالے مال اپنے تخیل دے پردے اُتے تکیا
 ہووے تے ایس طرح علامتی روپ وچ اوہناں نے دیس دی آزادی لئی ظلم
 تے جبر دیاں قوتاں مال مقابلہ کرن والے جیالیاں دا حوصلہ ودھان لئی ایس
 قصے نوں لکھیا ہووے۔“ (۱۵)

سیف الملوک آزادی حاصل کرن دی راہ وچ آون والیاں ساریاں اوکڑاں، پریشانیاں،
 رکاوٹاں دا ساہمنا کردیاں آزادی یعنی بدلج الجمال نوں حاصل کرن وچ کامیاب ہو جاندا اے:
 ”سیف الملوک دی استعاراتی تے علامتی داستان دے ذریعے جدوجہد، عمل
 تے منزل دے حصول دی داستان بنا کے پیش کیتا۔ ایس طرح ایس علاقے
 دے وسنیکاں نوں جدوجہد دی تحریک عطا کیتی۔ ایس حوالے مال ایس بدلج
 الجمال نوں سیاسی آزادی تے معاشی خوشحالی دی اوہ علامت قرار دے سکے آں،
 جس نوں حاصل کرن واسطے سیف الملوک شہزادے تے اوہدے لشکراں دے
 روپ وچ مقامی قوتاں جدوجہد کردیاں نیں۔“ (۱۶)

تصوف دی رونال بدلج الجمال دے کردار دا ویرا کیتا جاوے تاں بدلج الجمال کاملیت دا
 اوہ نقطہ، مقام اے جیہڑا سالک دی منزل ہوندا اے۔ تے جتھے اپڑا کے انسان مرد کامل بن جاندا اے، پر
 ایس منزل تے اپڑن لئی اوہنوں بڑیاں تکلیفاں، دکھ تے پریشانیاں دا ساہمنا کر کے ہمت، حوصلے تے
 بہادری دے مال مال صبر و تحمل دا مظاہرہ وی کرنا پیندا اے۔ کیوں جے سالک نوں ایس منزل تک اپڑن
 دانستے راہ پتا ہوندا اے تے نہ ای اوہنوں ایس گل دا اندازہ ہوندا اے پئی اوہدی منزل کئی کوہو راے۔
 ایہہ راہ اوہ راہ اے جیہدے اُتے ٹرنا ہاری ساری دے وس دی گل نہیں ہوندی۔ کیوں جے لہدیاں
 اوکڑاں توں گھرا کے اکثر لوک اپنا راہ وٹا لیندے نیں۔ ایہو کارن اے پئی میاں صاحب نے بدلج
 الجمال نوں غیر انسانی مخلوق بنا کے پیش کیتا اے تے سیف الملوک اک سالک وانگوں اوس انجانی تے
 ان ڈبھی منزل دا پاندھی بن جاندا اے جیہنوں اپنے انت بارے وی کجھ پتا نہیں۔ لہدی وضاحت

میاں صاحب دے ایہناں شعراں نال ہوندی اے جدوں سیف الملوک اپنے پپوشاہ عاصم نال بدلج
الجمال دی تلاش لئی جاوَن دی ضد کردا اے۔ میاں صاحب دے بقول:

سیف الملوک کہے سن باہل قسم مینوں اُس رب دی
ہوش عقل چہوجان نہ رہی جے صورت نہیں لہدی (۱۷)

اودھی حالت دیوانیاں والی سی بالکل اُنجے ای جیویں عشق دی راہ اُتے ٹرن والے نوں ہر
ویلے اپنے محبوب نوں ملن تے اودھا دیدار کرن دی تاگھر رہندی اے۔ محبوب نوں ملیاں بناں اودھوں کے
پل قرار نہیں آوند ا۔ اودھی بے قراری دی ایس کیفیت نوں میاں محمد بخش ہوریں انج بیان کردے نیں:

پر کجھ دس نہ میرے باہل کہہہ کراں مونہہ کالا
ہوندے قابو کد کوئی چھڈ دا دانش عقل سنبھالا (۱۸)
جاں جاں اُس صورت دی صورت مینوں نہ ہتھ لگے
نہ میں شاہی تخت سنبھالاں نہ کوئی ہور اوسر گے (۱۹)

فیرتھاں تھاں تے بدلج الجمال سیف الملوک نوں ایہہ گل دسن دی کوشش کردی اے پئی
اودھاتے پری داملاپ ناممکن اے۔ کیوں جے اوہناں دوواں وچ جنس دا فرق اے۔ کدی وی نہ تے
انسان کسے غیر انسانی مخلوق دا مقابلہ کرسکدا اے تے نہ ای کدی کوئی غیر انسانی مخلوق، انسان دے
مقام تیکر اپر سکدی اے۔ میاں محمد بخش لہہنوں انج بیان کردے نیں:

ناری نار پری میں بندی اوہ ہے آدم خاکی
میری اُس دی نسبت کیکر نہ کر گل اس ساکوں (۲۰)

اک ہور تھاں تے پری سیف الملوک نوں اوہناں دے آپسی ملاپ دے ناممکن ہون

بارے کہندی اے:

دوجامائی باہل میرے کد ایہہ گل منیدے
آدم زاد بے دیسی تائیں بیٹی اپنی دیندے (۲۱)

لیکن شہزادہ ایہہ گل منن نوں تیار نہیں اوہ ہر حال وچ اپنے محبوب تیکر اپر ناچا ہندا اے۔

الیس لئی اوہ آکھدا اے:

دولت مال خزانے چھڈے تاج تخت سلطانی
 ماپے لشکر بھیناں بھائی دوست یار جہانی (۲۲)
 ایہو حال عشق دی راہ اُتے ٹرن والے تے اپنے محبوب حقیقی دی چاہ کرن والے انسان دا
 ہوندا اے۔ زمانہ اوہنوں تے اوہ زمانے نوں چھڈ دیندا اے۔ کیوں جے اوہ لئی اوہدا محبوب ای
 بھ کچھ ہوندا اے۔

میاں محمد بخش وحدت الوجودی فلسفے دے من والے سن۔ جیہدے مطابق کائنات وچ
 صرف اکو ذات موجود اے جیہڑی رب سوہنے دی اے۔ تے ایہہ انسان وچ شعور پیدا کردی اے:

جان معشوق پیارا بھائی عاشق دی گھٹ آیا
 ظاہر باطن فیر نہ رہیا او سے دا سبھ سایا (۲۳)
 اپنے دلوں جد پھر دیکھیں اوہو نظریں آوے
 جتوں دیکھیں ایہو لیکھا کوئی نکھیرو نہ پاوے (۲۴)
 جد کہ ڈاکٹر لیلیق باہری ایسے گل نوں انج بیاندے نیں:

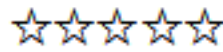
سیف الملوک وچ میاں صاحب نے جھوٹیاں عزتاں تے وقار نوں وی عشق
 دے ساہنے ختم ہوندا یاں دکھایا اے۔ (۲۵)

ایہہ اوہ مقام ہوندا اے جتھے عاشق تے معشوق دو دی تھاں اک ہو جاندا اے۔ تے ”میں
 ماہیں سبھ توں“ والی کیفیت ہو جاندا اے۔ عاشق پورے طور تے اپنے محبوب دے رنگ وچ رنگ
 جاندا اے۔ تے اوہدا نفس، اوہدی انا ایتھوں تیکر کہ اوہدی اپنی ذات دی وی کوئی حیثیت نہیں رہندی۔
 اوہ محبوب دی خوشی وچ ای خوش رہندا اے۔ ایہو کچھ میاں صاحب نے سیف الملوک دے کردار توں
 کروایا اے جیہڑا اپنی محبوب لئی اپنی جان دی بازی لاو لئی وی تیار ہو جاندا اے۔ بقول ڈاکٹر ناہید شاہد:
 ”ایہہ داستان دسویں صدی اے کہ محبوب حقیقی نوں پان دیاں شرطیں تے ادب

آداب کیہ نہیں تے اوس رستے تے ٹرن والے دی رہبری خود اوہ ذات کردی
 اے جیویں سیف الملوک دے سفنے وچ بدلج الجمال اوہنوں اپنے بارے
 ویدی اے تے نالے اوہنوں خشکی دی بجائے سمندری رستہ اختیار کرن دامشورہ
 ویدی اے تاں جے سفر دیاں اوکڑاں تے مشکلاں گھٹ جان۔“ (۲۶)

مکدی گل ایہہ دے پئی سیف الملوک تے پری بدلج الجمال دے کردار علامتاں نہیں
 جیہناں وچ معنیاں دیاں کئی پر تاں موجود نہیں۔ ایہہ دوویں کردار ہر لحاظ نال مثالی کردار نہیں۔ سیف
 الملوک جیہڑا اپنی دھن وچ مگن اپنی منزل دی بھالنا کردا اے تے بدلج الجمال اوہدی کوشش تے محنت
 دے نال نال اوہدے صبر دے پھل دے طور تے اخیر اوہنوں مل جاندی اے تے انج عاشق دالمعشوق
 تے اک سالک دا اپنے محبوب حقیقی نال ملاپ ہو جاند اے۔ ایس سلسلے وچ ڈاکٹر ناہید شاہد ہوراں
 دے وچار ایس گل دی وضاحت بہتے چنگے ڈھنگ نال کردے نیں پئی:

”پری نال سیف الملوک دا نکاح اوہدے روحانی مرتبے دی وی رمز ہے تے
 اوس مقصد ول اشارہ وی اے جیہڑا تصوف وچ فنا تے بقا دیاں اصطلاحواں
 دے نال یاد کیتا جاند اے۔“ (۲۷)



حوالے

- (۱) شفیع عقیل (ترجمہ اور مقدمہ)؛ سیف الملوک، کراچی: انجمن ترقی اُردو پاکستان، اشاعت اول، ۱۹۹۰ء، ص ۱۲۸
- (۲) اوہی، ص ۱۲۸
- (۳) اسلم رانا، ڈاکٹر، رمز روایت، لاہور: عزیز پبلشرز، دوجی وار، جولائی ۱۹۹۳ء، ص ۲۸
- (۴) سیف الملوک، ص ۳۶۰
- (۵) اوہی، ص ۳۶۱
- (۶) عصمت اللہ زاہد، پروفیسر، ڈاکٹر، ادب سمندر، لاہور: اے ون پبلشرز، پنجویں وار، ۲۰۰۳ء، ص ۲۲۲
- (۷) سیف الملوک، ص ۳۳۷

(۸) اونہی، ص ۳۳۷

(۹) اونہی، ص ۳۵۱

(۱۰) اونہی، ص ۳۵۱

(۱۱) اونہی، ص ۳۶۵

(۱۲) سیف الملوک، ص ۳۶۵

(۱۳) اونہی، ص ۳۶۹

(۱۴) عہدست اللہ زاہد، پروفیسر، ڈاکٹر (مدیر)؛ چھماہی کھوج، لاہور: شعبہ پنجابی یونیورسٹی اور انسٹیٹیوٹ کالج، شمارہ

۵۲، جلد ۲۶، جنوری۔ جون ۲۰۰۳ء، ص ۱۷۸

(۱۵) ادب سمندر، ص ۲۲۱ (۱۶) چھماہی کھوج، ص ۱۷۸ (۱۷) سیف الملوک، ص ۱۳۶

(۱۸) اونہی، ص ۱۳۸ (۱۹) اونہی، ص ۱۳۸ (۲۰) اونہی، ص ۳۳۶

(۲۱) اونہی، ص ۳۶۶ (۲۲) اونہی، ص ۳۶۷

(۲۳) اونہی، ص ۲۱۸ (۲۴) اونہی، ص ۲۱۸

(۲۶) سعید بھٹا، ڈاکٹر؛ سانجھ و چارہ لاہور: اسٹیج پبلشرز، ۱۹۹۷ء، ص ۶۹

(۲۷) چھماہی کھوج، ص ۱۸۰ (۲۸) اونہی، ص ۱۸۰

